

Informace pro učitele

Život v ghettu

FORMY PROSTOROVÉ SEGREGACE

GHETTA, BANLIEUES, SLUMY A SOCIÁLNĚ VYLOUČENÉ LOKALITY

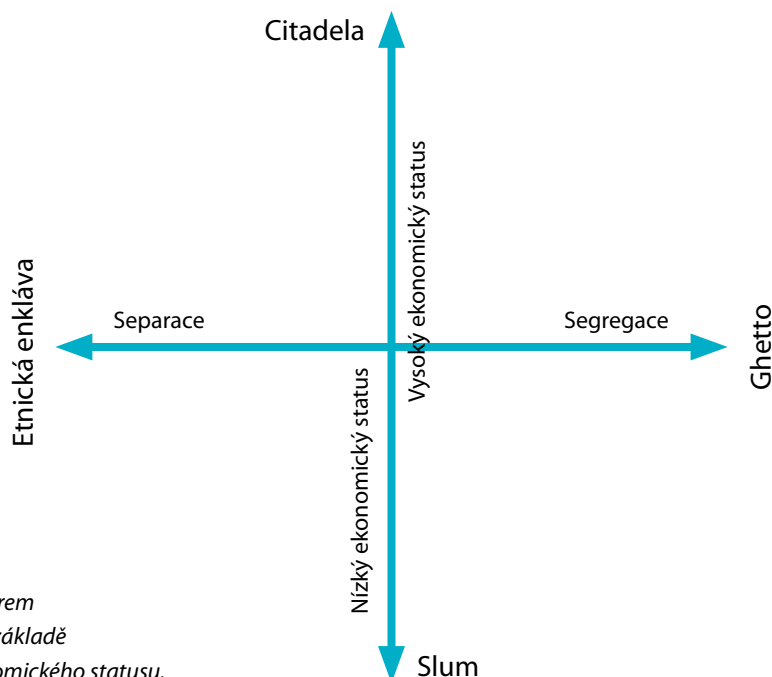
Ladislav Toušek

Člověk v tísni, o. p. s.

Prostorová segregace neboli oddělování je jedním ze základních projevů sociálního vyloučení. Jednoduše řečeno, jedná se o stav či proces vylučování některých sociálních skupin do různých oblastí, sídel a lokalit na základě sociokulturních charakteristik a ekonomického statusu.

Určitá míra segregace na základě ekonomického statusu, pokud nedosahuje propastných rozdílů v kvalitě bydlení (slumy), je přirozeným důsledkem nerovnosti ve společnosti. Avšak v případě, že segregace probíhá na základě připsaných charakteristik etnicity, národnosti, rasy nebo náboženství, právem hovoříme o **diskriminaci**. Ne vždy je však možné jednoznačně říct, zda je prostorová segregace důsledkem diskriminace, či nikoli, neboť etnické, národnostní a jiné skupiny mají zpravidla i nízký ekonomický status, což je způsobeno ostatními mechanismy sociálního vytěšňování.

Prostorové vyloučení nemusí být nutně nedobrovolné, může být výrazem svobodné volby jedince. Z tohoto důvodu je vhodné rozlišovat mezi **prostorovou (rezidenční) separací**, která je dobrovolným odloučením, a **prostorovou segregací**, která je nedobrovolnou formou vyloučení.

Obrázek č. 1.: Znázornění forem prostorového vyloučení na základě separace/segregace a ekonomického statusu.

DOVEDU TO POCHOPIT?

Informace pro učitele

Život v ghettu

Jak ilustruje výše uvedený nákres, extrémní formu prostorové segregace představuje **ghetto**, kde může docházet k segregaci osob bez ohledu na jejich ekonomický status. Chudoba tedy není definičním znakem ghetta. Předpokladem existence **ghetta je nedobrovolné vyloučení na základě sociokulturních charakteristik jedinců**. Tyto charakteristiky mohou mít podobu již zmiňované **etnicity, národnosti, rasy či náboženství**. Typickým příkladem takovéto formy segregace z minulosti jsou židovská ghetta. V dnešní době jsou často „ghetty“ nesprávně označovány jakékoliv formy prostorového vyloučení. Tomuto problému se však budeme věnovat v následující části.

Na opačný konec horizontály můžeme umístit **etnickou enklávu**. Etnickou enklávou se zpravidla rozumí lokalita, která se složením obyvatel odlišuje od svého okolí a je (domněle) etnicky, národnostně, rasově či konfesně homogenní. **Příčinou odloučení** jsou tedy **sociokulturní charakteristiky**. Motivací k izolaci od ostatních obyvatel může být přání skupiny jedinců sdílet stejné normy, hodnoty a vzorce chování, případně zmírnit následky okrajového postavení v rámci širší společnosti. Příkladem etnické enklávy může být například čínská čtvrť v New Yorku, ale i areál tržnice SAPO v Praze-Libuši.

Rozdílnost na základě ekonomického postavení je evidentní na příkladu sídelních útvarů a lokalit, které bývají označovány jako **citadely**, nebo **slumy**. V případě citadely se jedná o termín, kterým bývá označována oblast, v níž se dobrovolně soustřeďují určité skupiny obyvatel, které jsou vůči svému okolí vymezeny nadřazeným statusem v podobě moci a bohatství. Tyto skupiny obyvatel se mohou separovat, aby posílily svůj status nebo ochránily vlastní osobu či majetek. Citadely mohou mít formu takzvaných **gated communities** (rezidenčních lokalit). Ty jsou chráněny od okolí bezpečnostními systémy, jež povolují vstup pouze obyvatelům těchto lokalit.

Na opačném pólu nalezneme takzvané **slumy**. Ačkoli lidé v těchto lokalitách žijí zpravidla nedobrovolně, je to způsobeno primárně jejich chudobou, a nikoli jejich příslušností k určité etnické, národnostní, náboženské nebo jiné skupině, třebaže tento fakt se může na jejich vyloučení projevat. Vymezení a popis této formy prostorového vyloučení se budeme věnovat níže.

Proč se prostorová segregace chápe jako jev negativní, je nasnadě. Prostorové vyloučení znamená pro jedince bariéru rozvoje životních šancí. Nedobrovolně segregované skupiny zpravidla žijí v nejhorších, stigmatizovaných částech města v nevyhovujících, nutných obydlích s nedostatečnou úrovní sanitárního vybavení a s obtížným přístupem k běžným službám. Děti z těchto lokalit navštěvují nejhorší školy ve městě, pokud je vůbec navštěvují, čímž se nerovnost neustále obnovuje a posiluje. **Negativní důsledky prostorového vyloučení** ústí ve zhoršení sociální situace ve společnosti, dochází k napětí, které může v krajním případě vyústit v nepokoje, tak jak tomu například bylo v nedávné době ve Francii.

Ačkoli se to nemusí na první pohled zdát, segregace může mít za určitých okolností i **kladné stránky**. Prostorové oddělení může přinášet segregovaným pocit sounáležitosti, může být zdrojem vytváření vlastní identity, prostorem ochrany před marginalizací ze strany majoritní společnosti (viz ghetto). Někdy dokonce může přinášet jedincům ekonomické výhody, pokud uvnitř vyloučené lokality dojde k vytvoření relativně samostatné (ač třeba šedé) ekonomiky, která tvoří záchrannou síť před nejistými podmínkami otevřeného trhu.

Informace pro učitele

Život v ghettu

Podoby či formy prostorové segregace mohou být rozličné, avšak zpravidla se hovoří o **ghettech a slumech**. Nověji se na starém kontinentě používá vágní eufemismus **sociálně vyloučené lokality**. Tyto termíny můžeme používat ve dvou rovinách, čistě jako laické pojmy na úrovni metafor, nebo jako odborné koncepty, z nichž každý má vlastní analytický význam.

1. GHETTO

Historie pojmu se datuje do roku 1516, kdy benátský senát rozhodl o umístění Židů do lokality Ghetto Nuovo, ostrova v okrsku San Geremia v Benátkách. Etymologie slova ghetto není interpretována shodně, ale podle některých zdrojů je poněkud prostší, než by se mohlo zdát. Na ostrově se dříve slévaly železné kovy a lokalita se označovala jako *campo ghetto*, termín by tak mohl být odvozen od italského slovesa *gettare* znamenajícího slévat, odlévat. Sousedství bychom mohli volně přeložit jako nová slévárna.

Koncem 19. století byl tento termín rozšířen po celé Evropě a běžně se jím označovaly všechny lokality, do nichž byli křesťany segregováni Židé. Význam pojmu byl přitom jasně odlišován od významu termínu *slum*, kterým se v Evropě rozuměly městské části vyznačující se špatnou kvalitou bydlení a sociálně patologickými jevy.

V období masové migrace do USA se pojem příležitostně začal používat jakožto významový průsečík mezi etnickými enklávami a slumy. Roli v tom sehrála chicagská sociologická škola a rodící se sociologie města, a to především **Louis Wirth**, který v klasické studii *The Ghetto* z roku 1928 konstatoval, že ačkoli je ghetto institucí židovskou, existují formy ghett, které se netýkají pouze Židů, ale také přistěhovalců (hovořil o „Malé Sicílii“, „Malém Polsku“ atp.), kteří vytvářejí vlastní institucionální a prostorové struktury, paralelní vůči anglosaské majoritě. Nicméně pořad bylo ghetto chápáno převážně jako „záležitost Židů“. Tento význam byl potvrzen během **druhé světové války**, kdy nacisté instituci ghetta v řadě evropských měst resuscitovali do podoby přestupních stanic na cestě do vyhlazovacích táborů.

Po druhé světové válce ghetto přestává být domovem Židů a stává se domovem Afroameričanů. Od první poloviny 20. století docházelo k migraci Američanů afrického původu do průmyslových center na severu USA, kteří zde, paradoxně na rozdíl od jižních částí USA, byli segregováni do prostorově oddělených lokalit. Jak konstatuje francouzský sociolog **Loic Wacquant**, „v děloze bílých metropolí došlo k růstu černošských měst, ve kterých si Afroameričané vytvářeli odlišné a paralelní instituce, které jim byly kompenzací a ochranným štítem proti vyloučení ze strany bílé majority.“ V této situaci a pod vlivem Hnutí za občanská práva se začal termín ghetto přeměňovat v termín **black ghetto**. Amerika se stala zemí dvou společností,

DOVEDU TO POCHOPIT?

Informace pro učitele

Život v ghettu

jedné bílé a jedné černé. Oproti současnosti byl například **Harlem** – ghetto par excellence – v podstatě „kulturním“ centrem černošské Ameriky s vlastní buržoazií. Stejně tak **Bronzeville**, chicagské black ghetto vzniklé migrací z jihu, bylo v polovině minulého století, na rozdíl od slumů, prosperující čtvrtí a stahovala se sem černošská elita. Nicméně fungující – ač výrazem rasové diskriminace – instituce černošských ghatt vzala za své během necelých dvou dekad. Ghetta zkolabovala a přeměnila se ve vyprahlé území beznaděje a rozkladu pod vlivem deindustrializace, změny sociální politiky státu a pozemkového plánování. Ačkoli ghetta v Americe, ale ani takzvané *banlieue* (periferie) ve Francii (viz níže), nikdy nebyla „sladkým místem pro život“, až do 60. let vykazovala znaky sociální soudržnosti a poskytovala svým obyvatelům ochranu před marginálním postavením ve většinové společnosti: „černošské ghetto bylo ještě kolem roku 1966 funkční komunitou. Černoši provozovali vlastní služby, obchody a ghetto se vyznačovalo vertikální integrací.“

Postupně, jak se rasová prostorová segregace rozšiřovala a měnila se sociální politika, docházelo v interpretaci problematiky stále častěji k uplatňování třídního prizmatu a ghetto bylo nahrazováno geografickým eufemismem **inner-city** (vnitřní město) a neologismem **underclass** (třída deklasovaných) vymezeným asociálním jednáním, chronickou nezaměstnaností a sociální izolací. V 90. letech neutralizace pojmu ghetto kulminovala, problematika byla zbavena rasové konotace a rozpustila se v kategorii extrémní chudoby zpět do významu termínu slum.

Pokud budeme uvažovat o ghettu jako analytickém pojmu, nikoli jako o pouhé metafoře, můžeme uvedené poznatky shrnout do několika bodů:

- Chudoba není definičním znakem ghetta.
- Ghetto je výrazem segregace, ale ne všechny segregované lokality jsou ghetta.
- Ghetto vytváří paralelní instituce vůči institucím majority.
- Ghetto je nástrojem vytváření identity segregovaných a má charakter komunity.
- Ghetto potlačuje sociokulturní rozdíly ve prospěch jednotné identity a může být účinným nástrojem sociosymbolického propojování různých skupin v jednotnou skupinu založenou na kategorii rasy.

2. BANLIEUES

Ve Francii se lokality, které bychom mohli pojmenovat ghetty, nevyskytují. Jsou zde **segregované městské oblasti**, které se označují jako **banlieues** a které mají strukturálně zcela odlišný charakter od klasických ghatt. Termín *banlieues* je označení pro předměstí a původně neznamena nutně vyloučenou lokalitu. Nicméně v posledních letech jím bývají označovány právě „problémová“ území na periferii velkých měst, kde žijí převážně původní **imigranti**. Tyto lokality vznikaly od 50. let minulého století a jsou důsledkem rozsáhlých urbanistických projektů, které prosadila vláda čtvrté a páté republiky. Velkorysé projekty, financované z Marshallova plánu, byly zaměřeny na výstavbu bydlení pro střední třídy.

V období, které se označuje jako „Třicet nádherných roků“ (*Les Trente Glorieuses*) ekonomického růstu mezi lety 1945–1975 doprovázeného baby boorem, francouzská vláda podporovala imigraci pracovních sil z bývalých kolonií. Počet imigrantů se zvýšil i v důsledku alžírské války, na jejímž konci v roce 1962 bylo repatriováno kolem 91 000 Alžírčanů, kteří bojovali na straně Francie (tzv. *harkis*). Tito repatrianti byli nejdříve umístěni do internačních kempů a později se přestěhovali do čtvrtí, kam se stěhovali i ostatní migranti z oblasti Maghribu.

Informace pro učitele

Život v ghettu

Jednalo se přitom právě o čtvrti na předměstích, které byly původně určeny pro francouzskou střední třídu, která se ovšem z těchto sídlišť odstěhovala v důsledku rostoucí životní úrovně a následně i kvůli přicházejícím imigrantům. Tyto lokality byly založeny na konceptu architekta Le Corbusiera, který prosazoval rozdělení městských čtvrtí na základě jejich funkčnosti (obytné, obchodní, pracovní čtvrti) do izolovaných celků spojených dopravní sítí. Tento fakt, ve spojení s ekonomickým útlumem po Les Trente Glorieuses v druhé polovině 70. let a prudkým vzrůstem nezaměstnanosti, měl za následek vznik specifických prostorově segregovaných lokalit.

Některá města (například Paříž), aby se vyhnula podobné situaci, přijala takové pozemkové plány, které zamezily usazování chudší populace. Zástavba na předměstí Paříže byla určena k demolici a na jejím místě byly vystavěny drahé byty a kancelářské komplexy. Tato snaha však měla za následek přesun chudší populace do okolních departmentů, hlavně Seine-Saint-Denis, kde došlo k zhoršení sociální situace.

Banlieues jsou charakteristické **vysokou mírou nezaměstnanosti a kriminality**. Třebaže jsou tyto lokality obývané imigranty, jedná se zpravidla o velmi **rozdílnou skupinu**, která nevykazuje společné znaky a nelze ji označit za komunitu, jejíž identita by byla formována například vyznáváním islámu (ten je znakem sekundárním). Sociální dezintegrace těchto lokalit je primárně důsledkem vyloučení ekonomického a má spíše třídní charakter než rasový, etnický nebo náboženský. Sociální badatelé v souvislosti se segregovanými lokalitami ve Francii hovoří o výskytu **kultury chudoby**, která je chápána jako následek sociálního vyloučení v oblasti zaměstnání a bydlení. Generace dnešních teenagerů, kteří stojí za sociálními nepokoji na předměstích francouzských měst, je generací, která už v prostředí kultury chudoby vyrůstala. Neznají pracovní návyky, neboť jejich rodiče či prarodiče přišli o práci koncem 70. let, jsou **frustrovaní** z druhořadého postavení ve společnosti. Jednou z mála cest, jak mohou uspokojovat vlastní aspirace, je kriminální jednání.

3. SLUM

Slum, obecně v českém jazyce též chudinská čtvrt, lze nejjednodušeji popsat jako **segregovanou hustě osídlenou (pří)městskou lokalitu**, která je charakteristická **nuznou kvalitou bydlení a nedosta-
tečným zajištěním základních služeb**.

První užití pojmu se datuje do dvacátých let 19. století, kdy byl vztahován k chudým dělnickým čtvrtím v Londýně. V různých jazycích a v různých zemích pak existuje celá řada ekvivalentů k tomuto pojmu:

favela, cortiço (Brazílie), **villa miseria** (Argentina), **pueblo jóvene** (Peru), **barrio** (hispanšské lokality v USA).

Někdy bývá tento termín nepřesně zaměňován s termínem ghetto. Na rozdíl od ghetta není slum výrazem nedobrovolné

DOVEDU TO POCHOPIT?

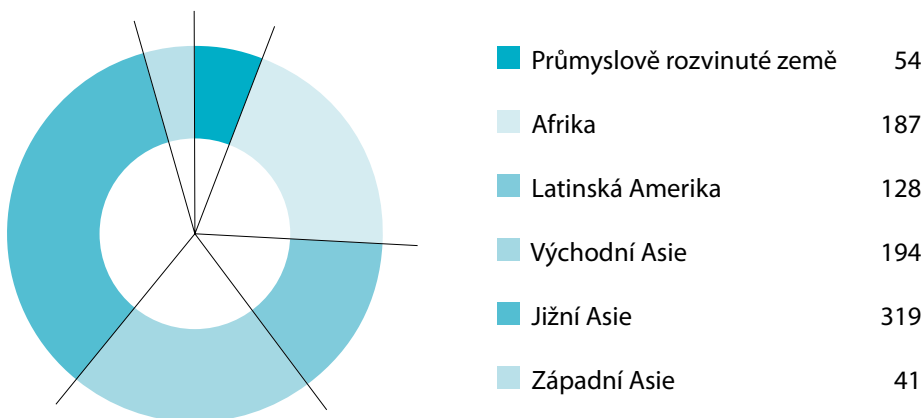
Informace pro učitele

Život v ghettu

segregace na základě etnicity, rasy, národnosti či náboženství, ale primárně výrazem **vyloučení na základě ekonomického statusu**, třebaže se další uvedené charakteristiky na segregaci mohou podílet. Definičním znakem slumu je tedy oproti ghettu **chudoba** jeho obyvatel. Slum rovněž není paralelním světem, ale patologickým satelitem metropole, na níž je závislý.

Podle organizace UN-HABITAT (organizace fungující v rámci OSN) žilo v roce 2001 **ve slumech** na celém světě **924 milionů lidí**, což je 31,6 % všech obyvatel Země. Z toho 43 % městské populace v rozvojových zemích oproti 6 % v průmyslově rozvinutých zemích. Zeměmi s nejvyšším výskytem slumů jsou **Argentina, Brazílie, Haity, Keňa, Indie, Jižní Afrika, Srí Lanka, Thajsko** atp. Podle odhadů UN-HABIT stoupne v následujících 30 letech počet obyvatel slumů na 2 miliardy lidí.

Obrázek č. 2: Počet obyvatel slumů v milionech dle jednotlivých regionů (zdroj: UN-HABITAT 2001)

Samotný pojem slum lze analyticky uchopit jen obtížně, neboť (1) slumy jsou příliš komplexní na to, aby mohly být definovány jedním parametrem; (2) je to koncept velmi relativní a někde může být za slum považována lokalita, jež kvalitou bydlení bude jinde považována za „adekvátní“ formu rezidenční strategie; (3) místní variace slumů jsou příliš rozličné na to, aby se mohly k určování používat univerzálně platné znaky; (4) slumy se mění příliš rychle na to, aby kritéria k vymezení mohla být platná.

Nicméně přesto lze najít určité **společné charakteristiky**, které slumy vykazují. Mezi ně patří především **absence či špatná kvalita inženýrských sítí** a další infrastruktury, **nedostatek pitné vody** v případě slumů zemí „třetího“ světa, **nízká kvalita bydlení**, **minimální velikost obytných prostor**, **nelegální charakter osídlení či nejisté smluvní vztahy k nemovitosti**, **přehlednost obydlí a vysoká hustota obyvatelstva**, **špatné zdravotní podmínky**, **vysoký výskyt sociálně patologických jevů** atp.

Jak nám napověděla výše uvedená statistika, slumy jsou záležitostí především zemí s nízkým HDP. Analýzy vzniku slumů v těchto zemích ukazují, že tyto lokality povětšinou vznikají na základě přílivu obyvatel ze zemědělských oblastí v důsledku ekonomických změn či v důsledku přesunů obyvatelstva vlivem ozbrojených konfliktů nebo přírodních katastrof.

Informace pro učitele

Život v ghettu

Typickým příkladem vzniku slumu v důsledku migrace je **Kibera**. Tento slum o rozloze přibližně 2,5 km² se nachází na okraji Nairobi v Keňi a je jedním z největších slumů na světě. Podle odhadů zde žije až jeden milion lidí, přičemž hustota obyvatel je přibližně 300 tisíc obyvatel na km² (pro srovnání, v centrálních částech Prahy a sídlišťích se pohybuje maximální hustota obyvatel kolem 10 tisíc na km²). Název Kibera je z nubijštiny, ve které znamená les nebo džungle. Založení slumu se datuje k roku 1918, kdy byly pozemky nedaleko Nairobi přiděleny veteránům první světové války. Osídlení se postupně rozšiřovalo nelegální cestou o migranty z rurálních oblastí za tichého souhlasu britské správy a následně i samostatné keňské vlády. Přestože v Nairobi sídlí organizace OSN UN-HABITAT (The United Nations Human Settlement Programme), situace v Kibeře se k lepšímu nemění. Není zde elektřina, kanalizace, silnice. Voda je čerpána privátními dealery, kteří si za litr účtují dvojnásobek ceny oproti Nairobi. Muži chodí za prací do Nairobi, ženy se živí prostitucí, většina z nich je nakažená virem HIV. „Speciálním“ fenoménem jsou v Kibeře „létající záchody“. Lidé ze strachu nevylezají v noci ven z chatrčí a vykonávají potřebu do igelitových pytlů, které pak vyhazují ze dveří.

Jiným příkladem slumu, který vznikl v důsledku migrace obyvatel, je **Rocinha** (v portugalské označení pro malé ranč), **favela** v Riu de Janeiro, ve které žije 150–400 tisíc lidí. Stejně jako další stovky favel, které se v Riu de Janeiro nacházejí, je Rocinha ilegálním osídlením. Na rozdíl od ostatních je zde však velká část obydlí vystavena z cihel, nechybí zde základní infrastruktura ani inženýrské sítě včetně elektřiny, byť ta je zpravidla odebíraná nelegálně. Nechybí zde obchody včetně McDonalds, a dokonce vlastní kabelová televize. Rocinha je také jediná favela, do které jezdí autobusová linka. Někteří z osadníků mají překvapivě i vyšší disponibilní příjmy než lidé z okolí. Neplatí totiž žádné daně a poplatky za služby. Tento stav je důsledkem procesu, který místní nazývají asphaltizací (*asfaltização*), metaforou zavádění infrastruktury, obrazem ekonomického pokroku. Pod slupkou zdárného rozvoje se však stále skrývá charakter slumu. Rocinha je ovládána drogovými gangy, jednotlivé ulice ovládají jejich příslušníci, kteří zde ozbrojeni automatickými zbraněmi dohlížejí na bezpečnost. Působnost policie končí u hranic favely, kde odchytává návštěvníky z jiných částí města a turisty, kteří si do Rocinhy chodí kupovat drogy. Životní šance obyvatel jsou uzavřené, většina z nich se živí z drogového byznysu a další kriminální činnosti. Je zde vysoká míra negramotnosti a málo komu se podaří uspět za hranicemi favely.

Slumy v „průmyslově rozvinutých zemích“ mají povětšinou odlišný charakter a vyšší standard bydlení a dalších životních podmínek. Pokud vznikají na okraji měst, je to především v důsledku takzvané **gentrifikace**, kterou se rozumí proces rehabilitace obytného prostředí v centrálních částech měst a postupné vytlačování a nahrazování původního obyvatelstva ekonomicky silnějšími vrstvami nově přichodících obyvatel. Jinou příčinou je výstavba „sociálního“ bydlení v okrajových částech měst (Francie). Avšak velká část segregovaných lokalit, které bychom mohli označit jako slumy, se nenachází na okraji měst (kam se naopak stěhují movitější lidé), ale ve vnitřní části (inner-cities) metropolí, které neprošly zmiňovanou gentrifikací.

Specifickým příkladem segregovaných lokalit jsou **cikánské kempy** vznikající na nevyužitých pozemcích ve městech, které mají buď dočasný charakter (Španělsko, Francie, Itálie, Velká Británie), anebo trvalý, kdy se přeměňují v typické slumy (Rumunsko, Bulharsko atp.). Dalším příkladem jsou **romské osady**, charakteristické pro východní Slovensko, Maďarsko a balkánské země. Tato sídliště jsou atypická především tím, že jsou situována v extravilánu vesnic, a nikoli měst. Nicméně svým charakterem, úrovní bydlení a vybavením inženýrskými sítěmi odpovídají slumům zemí „třetího“ světa.

Informace pro učitele

Život v ghettu

ZÁVĚR

Vzhledem k tomu, že v „západních“ zemích jsou segregované lokality povětšinou skutečně kvalitativně odlišné co do standardu bydlení, často nejsou označovány termínem **slum**. Tento fakt má své politické důvody, neboť termín slum má lehce pejorativní nádech. V USA, jak bylo řečeno, se dávalo a pořád dává přednost pojmu **ghetto**. Případně se používá označení **inner-city**, **outcast ghetto** či **barrio** v případě hispánských sídlišť. V Evropě se v současnosti v důsledku rozšíření a popularizace konceptu sociální exkluze (vyloučení) preferuje vágní eufemismus **sociálně vyloučená lokalita**, případně **banlieues** ve Francii. V České republice je bohužel častým nešvarem užívání pojmu ghetto, třebaže lokality, které jsou takto označovány, charakteristiky tohoto konceptu nenaplnují.

Používané pojmosloví v oblasti prostorové segregace je třeba chápat nikoli jako pouhé „slovíčkaření“, ale jako konstitutivní vytváření sociální reality. Slova tu mají moc formovat skutečnost. Jednotlivé pojmy, kterými označujeme jednotlivé formy rezidenční segregace, nám pak umožňují interpretovat a chápat realitu těchto formací. Jsou to nástroje pro třídění fakt a jejich kategorizaci. Pokud je užíváme jako pouhé metafory, jejichž význam zůstává skryt, hrozí nám, že „skutečnost“ nazýváme špatnými jmény a její smysl nám uniká.

